

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проблеми соціокультурного розвитку для наукового осмислення є вкрай актуальними, особливо в контексті сучасних глобалізаційних процесів, наслідками яких виступають широка культурна інтеграція та штучна інкультурація окремих спільнот. У цьому контексті особливо цікавою є думка М. Пахтера, згідно з якою: “Сучасні тенденції мають кумулятивний характер і вже привели до створення критичної маси змін, що торкнулися самих основ змісту і діяльності культурних інститутів. До найбільш значущих з них, на наш погляд, належать: комерціалізація культури, демократизація, розмивання меж як у сфері знання, так і в галузі техніки, а також переважна увага до процесу, а не до змісту” [1, с. 40]. Усі ці аспекти, безумовно, накладають на процес соціалізації принципові особливості, які заслуговують на наукову увагу.

У суспільстві немає явищ, котрі виникають і розвиваються відокремлено, поза загальним взаємозв'язком. На нашу думку, в ролі основного засобу встановлення зазначеного взаємозв'язку виступає культура. Формування особистості відбувається у процесі її взаємодії із суспільством, точніше, з тією його частиною, до якої особистість прямо чи опосередковано включена. Таку частину суспільства можна назвати соціальним середовищем конкретної особи. Таке соціальне середовище накладає відбиток на специфіку культурних аспектів зазначеного взаємозв'язку.

Треба відзначити, що соціальне середовище впливає на формування особистості лише тоді, коли особистість сама в результаті активного ставлення до соціального середовища здатна вибрати значущі для себе орієнтири власної життєдіяльності. Однак, не засвоївши умов середовища, не ствердивши себе в ньому, неможливо активно (і ефективно) взаємодіяти з ним. Водночас засвоєння соціального досвіду також неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності, проте певна активність має відповідати визначеній у цьому середовищі системі соціальних детермінант. У такому разі саме культура виступає як така система та одночасно дає змогу оцінити ефективність такого засвоєння.

Український соціолог Т. Петрушина зазначає, що в сучасній науці існують різні концепції культури: ціннісно-нормативна, діяльнісна, особово-атрибутивна, інформаційно-знакова, а також концепція культури як підсистеми всього суспільства. Кожна з них має право на існування, бо охоплює лише частину шуканої суті цього ємного, багатогранного, сферичного поняття [2, с. 11]. Виходячи із зазначеної тези, аналіз соціалізаційних процесів неможливий без розгляду всієї сукупності культурних концепцій.

Соціалізація в сучасній соціології розглядається як “двосторонній процес (1) постійної передачі суспільством і (2) освоєння індивідом протягом усього його життя соціальних норм, культурних цінностей і зразків поведінки, що дає змогу індивідові функціонувати в цьому суспільстві” [3, с. 445–448].

Цікавою для аналізу в цьому контексті є думка А. Лукова, який, роблячи переосмислення праць А. Макаренка, зазначає, що в реальному процесі соціалізації зв'язок суспільства та особистості є дуже тісним. При цьому, як зауважує А. Луков, А. Макаренко до процесу соціалізації (точніше до того, який у сучасній літературі позначається соціологічним поняттям “соціалізація”) включає разом з двома елементами системи – суспільством та особистістю, третій елемент – колектив (а в соціологічному трактуванні – соціальну спільноту) [4].

Виходячи з останньої тези, виникає потреба в аналізі також ієрархічних рівнів культури (специфіки культури на мікро-, мезо- та макрорівнях). Це зумовлює інтерес до думки Т. Петрушиної щодо існування взаємозв'язку між всесвітньо-універсальною (рос. – всечеловечески-універсальной) та особово-індивідуальною складовими внутрішнього наповнення культури, які виступають рівноцінними за значущістю взаємопов'язаними полюсами єдиної культури. Єдність мікро- і макрорівнів світів (з іманентно властивою їм культурою) знаходить логічне відображення в співіснуванні концепцій культури, що взаємодоповнюють одна одну: особово-атрибутивної, такої, що підкреслює індивідуальність і специфіку культури її носія – окремої людини, і концепції культури як особливої підсистеми всього людського суспільства, що характеризує соціетальний рівень людського універсуму і загальність способу його життєдіяльності [2, с. 11].

Усе вищезазначене, на нашу думку, зумовлює потребу включення до аналізу також третього рівня соціалізаційно-культурного аналізу – рівня колективу, або мезолюдського (проміжного) світу (у визначенні Т. Петрушиної).

Однак трирівневий аналіз культурних детермінант соціалізаційного процесу вимагає, на наш погляд, окремого науково-методичного осмислення, що і є однією з важливих наукових проблем сучасного наукового дискурсу щодо аспектів соціалізації індивідів.

Мета статті – визначити основні функції, які культура відображає в процесі соціалізації; проаналізувати підходи, зановані на виховній ролі культури, та визначити їх відмінності; встановити зв'язок між ментальністю та соціокультурними особливостями нації і на цій підставі – особливості соціалізаційних процесів.

Як зазначають О. Опалюк та О. Лісовий, людина існує в конкретному соціокультурному середовищі, у якому вона розвивається, формується і стає індивідуальністю; очевидним є факт єдності особистості й соціуму. Ще одним незаперечним фактом є те, що в цьому взаємозв'язку йдеться не про абстрактного індивіда, а про конкретну людину з певною системою національно-психологічних особливостей [5, с. 518–519]. У

такому разі під час аналізу процесів соціалізації вкрай важливо виходити із зазначених факторів національних психологічних особливостей. Не вдаючись до термінологічного аналізу, ми пропонуємо його визначати як менталітет. Узагальнюючи складові менталітету, можна визначити, що його особливості визначає ряд соціальних детермінант, таких як: сукупність розумових установок, звичок мислення; певний набутий розумовий інструментарій, психологічні особливості; соціально-психологічний стан суб'єкта, групи, нації, у якій він виховувався; рівень інтелекту, що характеризує окремого індивіда або групу; спосіб мислення, властивий індивідові або групі; особливості соціокультурного й етнопсихологічного розвитку; національна самосвідомість тощо [6, с. 210–212].

За будь-яких умов носієм культури, як і суб'єктом діяльності, завжди є людина. Дещо перефразувавши Т. Петрушину, можна визначити, що, крім людей, культура втілена в інституціональних структурах, технологіях, матеріальних продуктах. Але про які б складові – матеріальні чи духовні – не йшла мова, вона завжди виступає якісною характеристикою соціальної діяльності: або здійснюваною, або вже здійсненою в минулому й уречевленою в конкретних результатах цієї діяльності [2, с. 25].

Спираючись на подвійний характер соціалізації, вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що сучасні матеріалізовані продукти та духовні цінності зазнають певних трансформацій у зв'язку з тим, що носій культури, маючи певну ментальність, зазнає культурного впливу з боку глобалізаційних процесів, які на сьогодні активно поширюються. При цьому, як зазначає Т. Веремєєнко, у контексті дослідження феномену глобалізації дослідницька увага також має фокусуватися на об'єктивній природі тенденцій інтеграції й диференціації, що зумовлюють двовекторність цивілізаційних процесів – розвиток тенденцій уніфікації та збереження етнокультурної особливості. З одного боку, формується світовий ринок, інтернаціоналізуються й уніфікуються потреби та пропозиції, розширюється вплив демократично-лібералізаційних поглядів, універсалізуються інформаційні комунікації, стандартизуються соціальні параметри життєдіяльності. З іншого боку, зростає світогосподарська нестабільність та вразливість, гальмується передача знань і нових технологій із центру до периферії, деформуються міграційні потоки, збільшується різниця між рівнем життя й добробутом багатих та бідних країн і людей. Головні носії глобалізації – транснаціональні корпорації – посилюють свій не лише економічний, а й політичний вплив практично на всі держави світу, ускладнюється взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства, починає превалювати масова культура, що загрожує природному культурному різноманіттю [7, с. 133].

Однак разом із загрозою природному різноманіттю виникає ще одна проблема – проблема соціалізації суб'єктів, адже нестійкий (трансформаційний) характер культурних модусів (що виникають у

процесі впливу на національну культуру з боку транснаціональних корпорацій) викликає помилки в ході процесу соціалізації.

На нашу думку, доцільно, ґрунтуючись на визначених у літературі (зокрема [8]) функцій культури, встановити їх вплив на процес соціалізації.

Інформаційна функція культури полягає в тому, що культура як складна знакова система є єдиним засобом передачі соціального досвіду від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої. Культура є втіленням соціальної пам'яті людства. У такому контексті культура виступає інструментом соціалізації. При цьому необхідно враховувати, що, будучи втіленням соціальної пам'яті, культура потребує адаптувати її (до неї) ментальних особливостей у разі соціалізації дорослої людини. При цьому культура виступає також і гальмом соціалізації за умов наявності у суб'єкта процесу соціалізації принципових відмінностей від культури групи, у яку такий суб'єкт соціалізується.

Аналізуючи пізнавальну функцію, можна констатувати, що вона тісно пов'язана з першою і в певному розумінні з неї випливає. Культура, концентруючи в собі соціальний досвід багатьох поколінь людей, зосереджує багаті знання про світ і тим самим створює сприятливі умови для його пізнання й освоєння. Рівень розвитку суспільства визначається саме мірою використання ним культурного досвіду людства. При цьому та сама ментальність може визначати іншу систему культурних пріоритетів, які принципово впливатимуть на процес соціалізації конкретного індивіда через його особисту налаштованість на пізнання та засвоєння.

Розглядаючи нормативну функцію культури, необхідно визнати, що вона зумовлюється наявністю різних видів суспільної та індивідуальної діяльності людей. У сфері праці, побуту, міжособистісних відносин культура так чи інакше впливає на поведінку людей, регулює їх вчинки, дії, ціннісні орієнтації. Ця функція культури підтримується такими нормативними системами, як мораль і право. При цьому, на нашу думку, саме нормативна функція є пріоритетною в процесі соціалізації дорослої людини, адже основне завдання соціалізації полягає в ознайомленні з нормами певного суспільства (групи). Виходячи з цього, інформаційна та пізнавальна функції культури за умов вторинної соціалізації можуть бути ефективно реалізованими тільки через нормативну функцію.

Знакова функція культури передбачає наявність знань і можливість володіння ними. Оволодіння досягненнями культури вимагає освоєння відповідних знакових систем. Так, мова в її усному та письмовому варіантах є засобом спілкування людей. Літературна мова є найважливішим засобом оволодіння національною культурою. При цьому процес соціалізації використовуватиме знакову функцію культури як інструментальний засіб, однак і сам процес соціалізації є елементом, який забезпечує ефективність реалізації цієї функції в суб'єкта соціалізації. Таким чином, знакова функція культури в соціалізаційному аспекті має подвійний характер.

Аналізуючи ціннісну функцію культури, яка пов'язана з формуванням системи цінностей, ціннісних потреб і орієнтацій, які зрештою зумовлюють загальний культурний рівень суб'єкта соціалізації, хотілося б зазначити, що, на наш погляд, ця функція є гальмом соціалізації. За умов відмінностей у системі цінностей певного соціуму від ментальних цінностей суб'єкта соціалізації відбуватиметься конфлікт цінностей, який принципово ускладнюватиме процес соціалізації. У випадку наявності принципових розбіжностей процес соціалізації взагалі може припинитися (не відбутися).

У цьому контексті важливо навести думку А. Кравченка, який пропонує від соціалізації відрізнити адаптацію (обмежений у часі процес звикання до нових умов), навчання (здобуття нових знань), виховання (цілеспрямована дія агентів соціалізації на духовну сферу і поведінку індивіда), дорослішання (соціопсихологічне становлення людини у вузькому віковому діапазоні від 10 до 20 років), змужніння (фізико-фізіологічний процес зміцнення організму людини в підлітковому і юнацькому віці). При цьому під соціалізацією А. Кравченко розуміє процес засвоєння культурних норм і освоєння соціальних ролей, перетворення людини на соціального індивіда, зрілий різновид якого іменують особою [9, с. 120].

При цьому необхідно будувати адекватну заміну (альтернативу) ціннісній функції або у суб'єкта соціалізації мають бути більш важливі мотиви до її подолання (наприклад, потреба в отриманні якісного навчання за кордоном). Не вступаючи в дискусію із А. Кравченком, слід відзначити, що результатом соціалізації є скоріше не засвоєння, а прийняття, адже у випадку неприйняття певних культурних норм суб'єкт соціалізації (певна людина або певна група) навряд чи буде їх виконувати або стане їх дотримуватися. Відтак, її поведінка не набуватиме соціальності та успішності (у першу чергу, адекватності) в цьому соціумі, що свідчитиме про відсутність процесу соціалізації. Однак при цьому принципово важливо враховувати запропонований нами вище трирівневий підхід до розгляду процесу соціалізації, згідно з яким, остання відбувається на мікро-, мезо- та макрорівні. Очевидно, що оцінка прийняття буде відбуватися, у першу чергу, на макрорівні, тоді як на мікро- та мезорівні культурні норми можуть лишатися на рівні засвоєння та зовнішнього прояву не мати. Щоправда це відбуватиметься за умов, що соціальна взаємодія суб'єкта соціалізації з великою групою здійснюватиметься через малу групу, яка сама є осередком певних специфічних культурних норм.

Також А. Кравченко пропонує не змішувати поняття соціалізації й інкультурації, які, на його думку, є дуже близькими за своїм змістом. Соціалізація позначає навчання людини життю в сучасному суспільстві. У яку б країну вона не виїхала на якийсь час або не переїхала назавжди, вона зобов'язана мати елементарні уявлення про соціальну структуру та стратифікацію суспільства, розподіл людей на класи, способи заробітку грошей і розподілу ролей у сім'ї, основи ринкової економіки і політичного

устрою держави, цивільні права тощо. Інкультурація позначає навчання людини традиціям і нормам поведінки в конкретній культурі. Культура в різних країнах більш специфічна, ніж соціальна структура. До неї важче адаптуватися, повноцінно включитися і звикнути. Дорослий емігрант, що виїхав з Росії до Америки, досить швидко засвоює соціальні закони життя, але набагато важче у нього відбувається засвоєння чужих культурних норм і звичаїв [9, с. 134–135]. Однак, на нашу думку, зазначені процеси мають відбуватися паралельно, оскільки способи заробітку або розподіл ролей у родині (суспільства на класи тощо) є похідними від культури. Не змінивши певні культурні цінності відповідно до умов соціуму, ефективна соціальна поведінка нам видається неможливою. При цьому ми вважаємо, що процес соціалізації, у запропонованому визначенні – процес соціалізації на макрорівні (рівні соціальної поведінки у суспільстві, членом якого є суб'єкт соціалізації). Водночас процес інкультурації може бути розглянутий як процес соціалізації на мезорівні (на рівні повсякденних поведінкових практик у безпосередньому соціальному оточенні).

У контексті соціалізації важливо також розглянути персоналізацію, трактування якої пропонують автори праці “Теоретична соціологія” [10]. На їх думку, індивід не тільки адаптується до соціальних умов свого життя, але й водночас формується як людина зі своїми індивідуальними особливостями, зі своїм внутрішнім світом. Цей процес можна назвати персоналізацією. Виходить, що соціалізація нерозривно пов'язана з персоналізацією, що вони, втілюючи єдність соціального і культурного, також є двома сторонами однієї медалі. Проте в першому випадку акцент робиться на стандарті – освоєнні загальних норм, проходженні традиції, засвоєнні знань в обсязі шкільної або вузівської програми тощо. У другому ж – на процесах індивідуалізації, на відмінності конкретної людини від спільноти і від інших людей [10]. На нашу думку, персоналізація є процесом соціалізації на макрорівні.

При цьому автори “Теоретичної соціології” справедливо підходять до вирішення проблеми відношення людини і культури. На їх думку, лише оволодіваючи культурою і на її основі людина стає людиною. Разом з тим вона створює культуру, реалізуючи в ній свою родову суть – здатність творити нове. Родова суть людини виявляється завжди через конкретну творчу індивідуальність. Людина виступає суб'єктом і носієм культури. Культура виражає особовий аспект історичного процесу [10].

Аналізуючи всі соціокультурні аспекти, що справляють вплив на процес соціалізації індивіда, доцільно звернути увагу також на запропоновані П. Гуревичем так звані “культурні константи” (постійності) таких феноменів, як сім'я, релігія, війна, комунікації та подібних до них, які виявляються біопсихологічними рамками, різноманітно наповненими культурним змістом настільки, що вони є чимось істотно більшим, ніж категоріями, які відображають стан власної західної логіко-вербальної культури. Що стосується процесів дифузії та соціалізації, то вони є

психологічним навчанням, імітацією і навіюванням за певних умов [11, с. 178].

На нашу думку, зазначені константи також вписуються в запропонований трирівневий підхід до соціалізації. Зокрема, релігія, родина є базовими культурними детермінантами, які при цьому близькі до глибинного (причинного) рівня соціалізації. На нашу думку, соціалізація на макрорівні є поверховою та не потребує принципово глибоких психологічних змін суб'єкта соціалізації. Більш глибоким її рівнем є соціалізація на мезорівні. Відповідні соціокультурні фактори входять на психологічний рівень суб'єкта, при цьому його практично не змінюючи (лише в частині певних адаптаційних практик). Водночас “культурні константи” є складовими найнижчого рівня соціалізації – макрорівня. Саме вони формують базовий світогляд суб'єкта та є для нього своєрідною “точкою відліку” (родина, релігія тощо). Зазначені складові якщо й можуть бути змінені, то тільки у випадку складної психічної перебудови суб'єкта, і мають бути не стільки змінені скільки враховані в ході соціалізації.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна констатувати, що процес соціалізації особистості нерозривно пов'язаний з культурою і навіть є похідною від нього. Саме необхідність соціалізації й визначається існуванням культурних розбіжностей, що домінують у житті певних спільнот. Таким чином, розуміючи зазначені особливості, стає можливим організувати процес соціалізації максимально ефективно як для суб'єкта соціалізації, так і для групи, до якої такий суб'єкт соціалізується.

Реалізація функціонала соціалізації через реалізацію базових культурних функцій дасть змогу зробити процес соціалізації максимально комфортним для суб'єкта соціалізації та уникнути можливих помилок. Також, на нашу думку, на сьогодні існує необхідність у структуризації соціологічного інструментарію інкультурації та соціалізації в контексті окремих суб'єктів соціальних відносин. Принципово важливою, на нашу думку, є послідовна реалізація соціалізаційних процедур відповідно до пріоритетів, що було визначено в рамках цього аналізу.

Однак невирішеним залишилося завдання, пов'язане із соціалізацією суб'єктів, які мають принципові соціокультурні та ментальні відмінності від домінуючої культури суспільства, соціалізація до якого відбувається. Це питання потребує окремого наукового вивчення.

Література

1. Пахтер М. Культура на перепутье: Культура и культур. ин-ты в XXI в. / Марк Пахтер, Чарльз Лэндри ; [пер. с англ., предисл. М. Гнедовский]. – М. : Классика-XXI, 2003. – 89 с. – (Культурные стратегии: Серия / Ин-т культур. политики).
2. Экономическая культура населения Украины / [под ред. В.М. Вороны и др.]. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2008. – 316 с.
3. Ковалева А.И. Социализация / А.И. Ковалева // Социологическая энциклопедия : в 2. т. / Нац. обществ.-науч. фонд ; [науч. ред. В.Н. Иванов (гл. ред.) и др.]. – М. : Мысль, 2003. – Т. 2: Н–Я. – 861 с.
4. Луков А.В. Культурная социализация / А.В. Луков // Информационный гуманитарный портал “Знание. Понимание. Умение”. Социология [Электронный

ресурс]. – 2008. – № 3. – Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/3/Lukov_AV/#_edn1.

5. Опалюк О.М. Соціокультурні та етнопсихологічні особливості спілкування / О.М. Опалюк, О.І. Лісовий // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2010. – № 7. – С. 518–528.

6. Геше Джампа Тинлей. Ум и пустота / Геше Джампа Тинлей. – М. : Цонкапа : Московский буддийский центр Ламы Цонкапы, 2002. – 224 с.

7. Веремеєнко Т.С. Соціокультурна динаміка в процесі суспільних трансформацій / Т.С. Веремеєнко // Міжнародна економічна політика : науковий журнал КНЕУ ім. В. Гетьмана. – 2009. – № 8–9. – С. 128–142.

8. Поплавський М.М. Особливості функціонування шоу-бізнесу у світовому соціокультурному контексті / М.М. Поплавський // Культура і мистецтво у сучасному світі. Наукові записки КНУКіМ [Електронний ресурс]. – 2009. – Вип. 10. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Kmss/2009_10/index.htm.

9. Кравченко А.И. Социология : учеб. для студентов вузов / А.И. Кравченко. – М. : Акад. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2003. – 382 с. – (Gaudeamus).

10. Теоретическая культурология / [А.В. Ахутин и др.]. – М. : Акад. Проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2005. – 622 с. – (Серия “Энциклопедия культурологии” / Федер. агентство по культуре и кинематографии, Рос. ин-т культурологии).

11. Гуревич П.С. Культурология : учеб. для вузов / П.С. Гуревич. – М. : Проект, 2003. – 332 с. – (Факультет).

Мохаммад Луай. Соціокультурні особливості соціалізаційних процесів

У статті визначено основні функції, які культура відображає в процесі соціалізації. Проведено змістовний аналіз підходів, заснованих на виховній ролі культури, визначено їх відмінності. Встановлено зв'язок між ментальністю й соціокультурними особливостями нації та на цій підставі – особливості соціалізаційних процесів.

Ключові слова: соціалізація, інкультурація, культура, ментальність, відмінності, особливості.

Мохаммад Луай. Социокультурные особенности социализационных процессов

В статье определены основные функции, которые культура реализует в процессе социализации. Проведен содержательный анализ подходов, основанных на воспитательной роли культуры, а так же определены их отличия. Установлена связь между ментальностью и социокультурными особенностями нации, а также на этом основании определены особенности социализационных процессов.

Ключевые слова: социализация, инкультурация, культура, ментальность, отличия, особенности.

Mohammad Luai. Social and cultural features of socialization processes

Basic functions are certain in the article, culture realized in the process of socialization. The rich in content analysis of approaches, based on an educate role cultures which are not socialization is conducted, and their differences are similarly certain. Connection is set between mentality and sociokul'turnymi the feature of nation, and also the features of socializacionnykh processes are on that ground certain.

Key words: *socialization, inkul'turaciya, culture, mentality, differences, features.*